

Skriftsenter Bergen

Runeinnskriftene på Bryggen

Odd Einar Haugen

Saskia Cowan, Olga Kalinovskaia, Sebastian Pohland,
Ekaterina Vybornova og Tonje H. Waldersnes

Førelingsserien til Mellomalderforum

Dyvekes vinkjeller | 22. november 2021

Latinskript og runeskript

1:7

Den eldste norske boka — i latinskrift

Gammalnorsk homiliebok i AM 619 4to (ca. 1200).

Også bøker i runeskrift

Codex Runicus (AM 28 8vo) frå ca. 1300, Skåne.

Men bortsett frå eit mindre fragment frå same tid, er dette reine unntak.

Runer vart rista på nær sagt alle andre underlag enn pergament.

Runepinnar frå Bryggen i Bergen

B 192

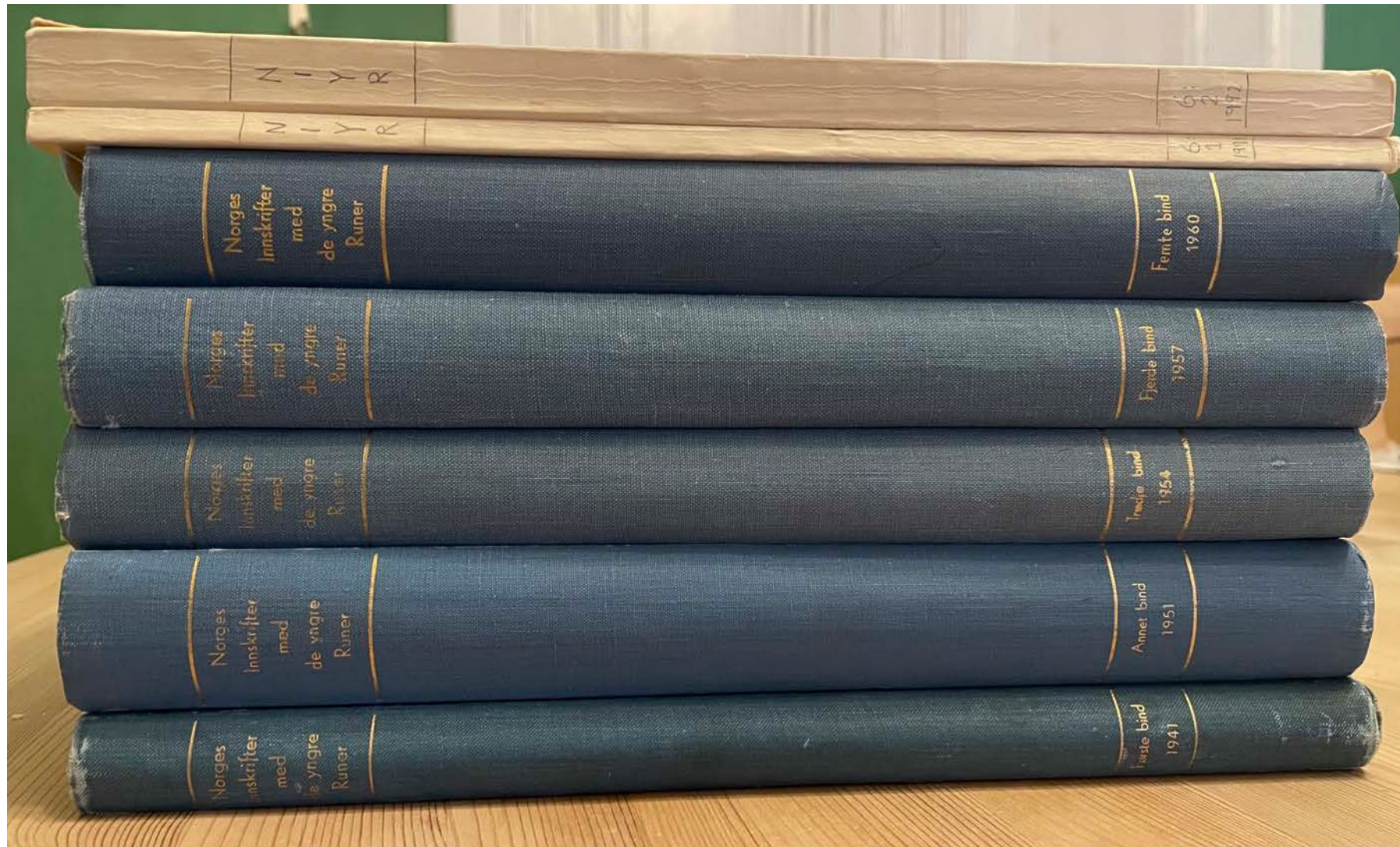

B 252

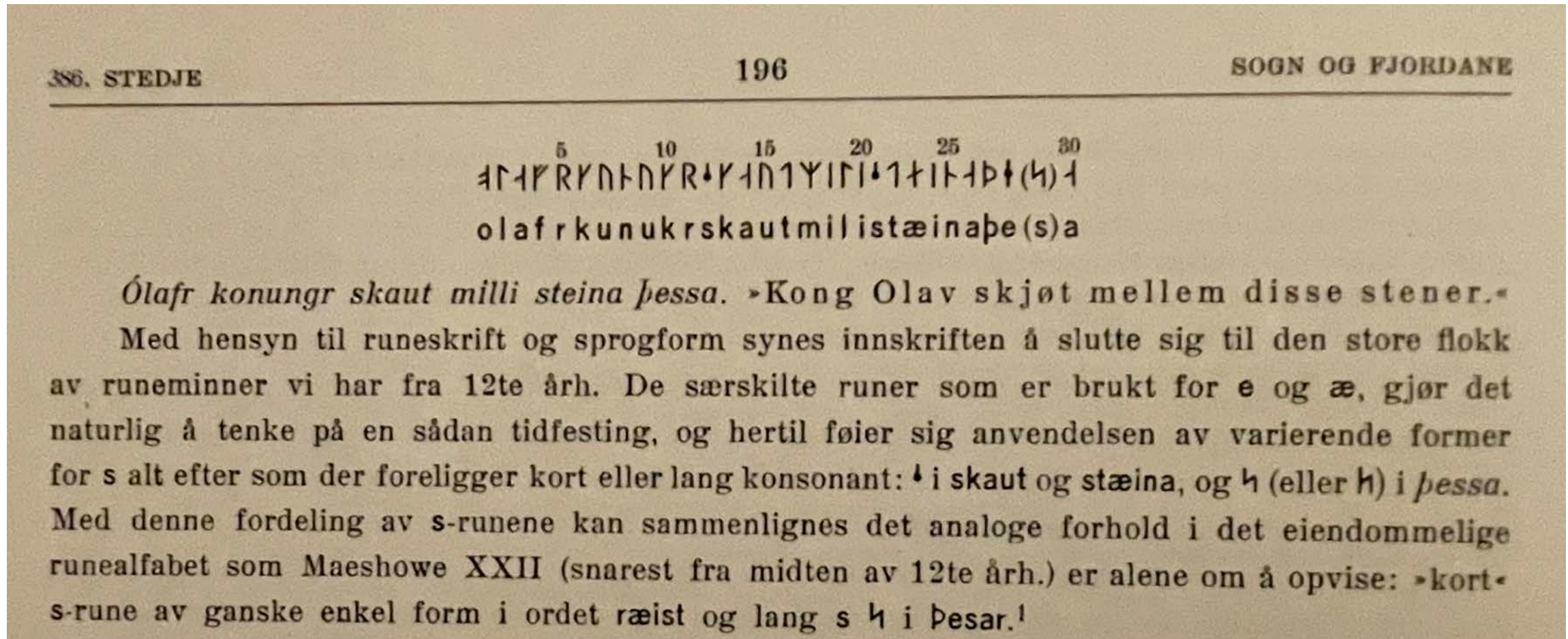
B 390

Runeinnskifter - på trykk

Norges Innskrifter med de yngre Runer (NIyR), bd. 1–5 utgjevne 1941–1960, deretter bd. 6:1-2 frå Bryggen (1980–1990) og snart bd. 7 (frå Trondheim).

NlyR bd. 4 (1957), s. 196

Dette er eit lite utsnitt frå omtalen av innskrift N 386 (runesteinen ved Stedje kyrkje i Sogndal) i NlYR – i alt er det brukt fem sider på denne innskrifta.

Runeinnskifter - på nett

N 386

Stedje

Stedje sogn

Även känd som:

L 2020

Inskrift

Runtext

olafr kunukr skaut mili stæina þe(s)a

Fornvästnordiska

Ólafr konungr skaut milli steina þessa.

Engelska

King Ólafr konungr shot between these stones.

FAKTA

Objektuppgifter

Föremål: **sten**, **runsten**

Runsten

Fyndnummer: –

Material: **gnejs (sten)** , **grå gnejs (sten)**

Grå gnejs

Ristare: –

Runtyp: –

Stil: –

Proveniens

Plats: Stedje

Socken: **Stedje sogn**

Tidigare socken: –

Härad: **Sogn og Fjordane fylke**

Landskap: –

Kommun: **Sogndal**

Län: –

Land: **Norge**

Runeinnskifter - i XML

I vårsemesteret 2021 heldt eg eit runekurs, der vi m.a. arbeidde med å byggje opp ein ny katalog over norske runeinnskifter, som kunne supplere eksisterande databaser på fleire punkt:

- Transkripsjon av runeinnskifta med runeteikn
- Morfologisk annotasjon (oppslagsform, grammatisk form)
- Framlegg til betre dateringar
- Betre illustrasjonar, både i form av fotografi og nye avteikningar

Ti studentar deltok på kurset og leverte ei eller fleire runeinnskifter til den nye katalogen. I kveld treffer vi fem av desse, som har levert opptil 15 innskifter kvar.

Oppbygging av ein runefont

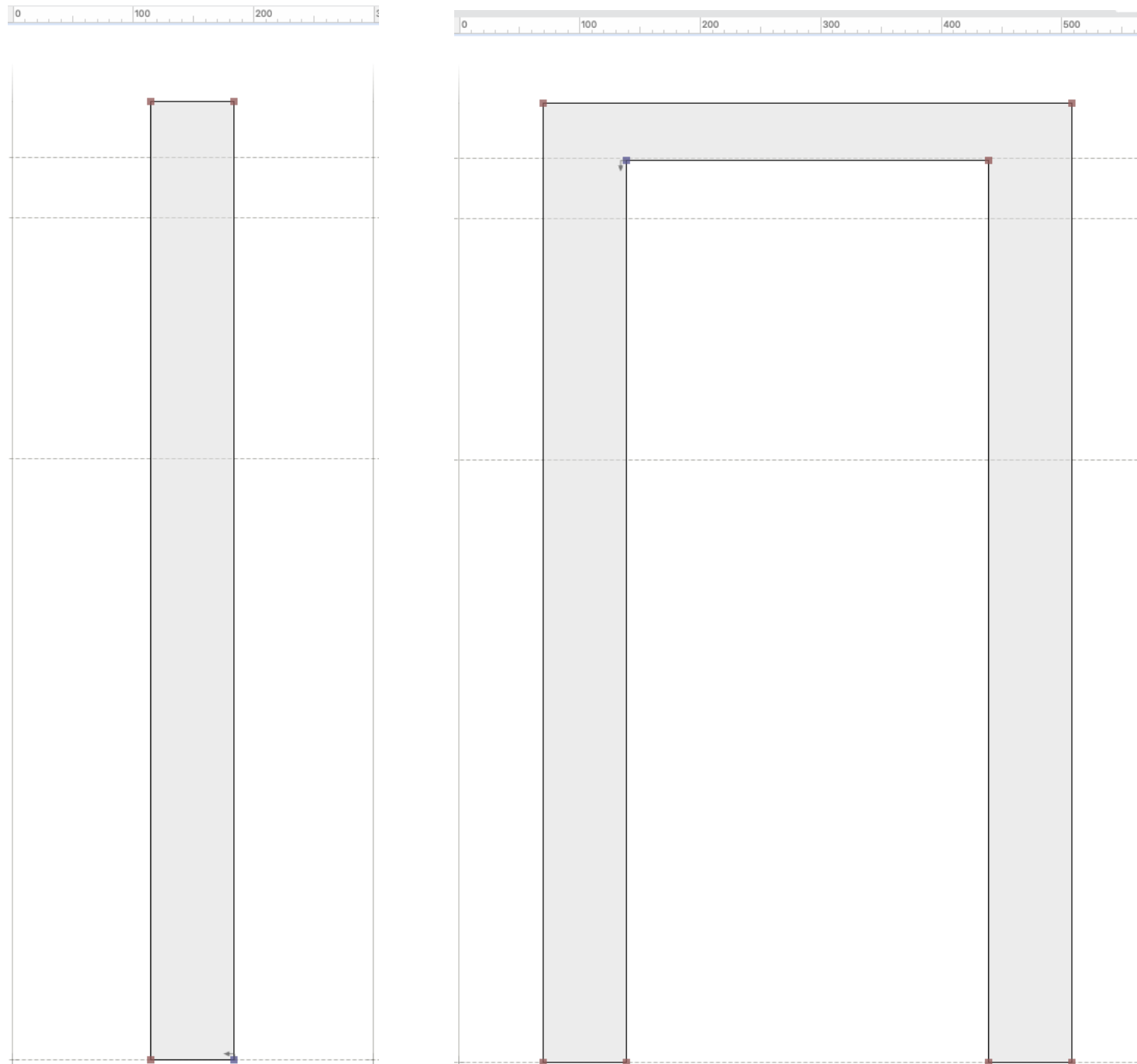
På 1990-talet laga eg eit par runefontar, *Gullhornet* for dei eldre runene og *Gullskoen* for dei yngre. Dei er framleis fritt tilgjengelege.

XNΓΓHØR†M↑ : ÞNΓΓ'Y††

Men så kom Unicode-konsortiet og innlemma 81 runeteikn i sin standard, og la dei på heilt andre kodepunkt enn i mine fontar (og nær sagt alle andre spesialiserte runefontar, som t.d. *Futhark* i Uppsala).

Det var med andre ord nødvendig med ein ny Unicode-kompatibel runefont, som både inneheld dei 81 offisielle teikna i Unicode-standarden – og ei rekkje variantar av desse.

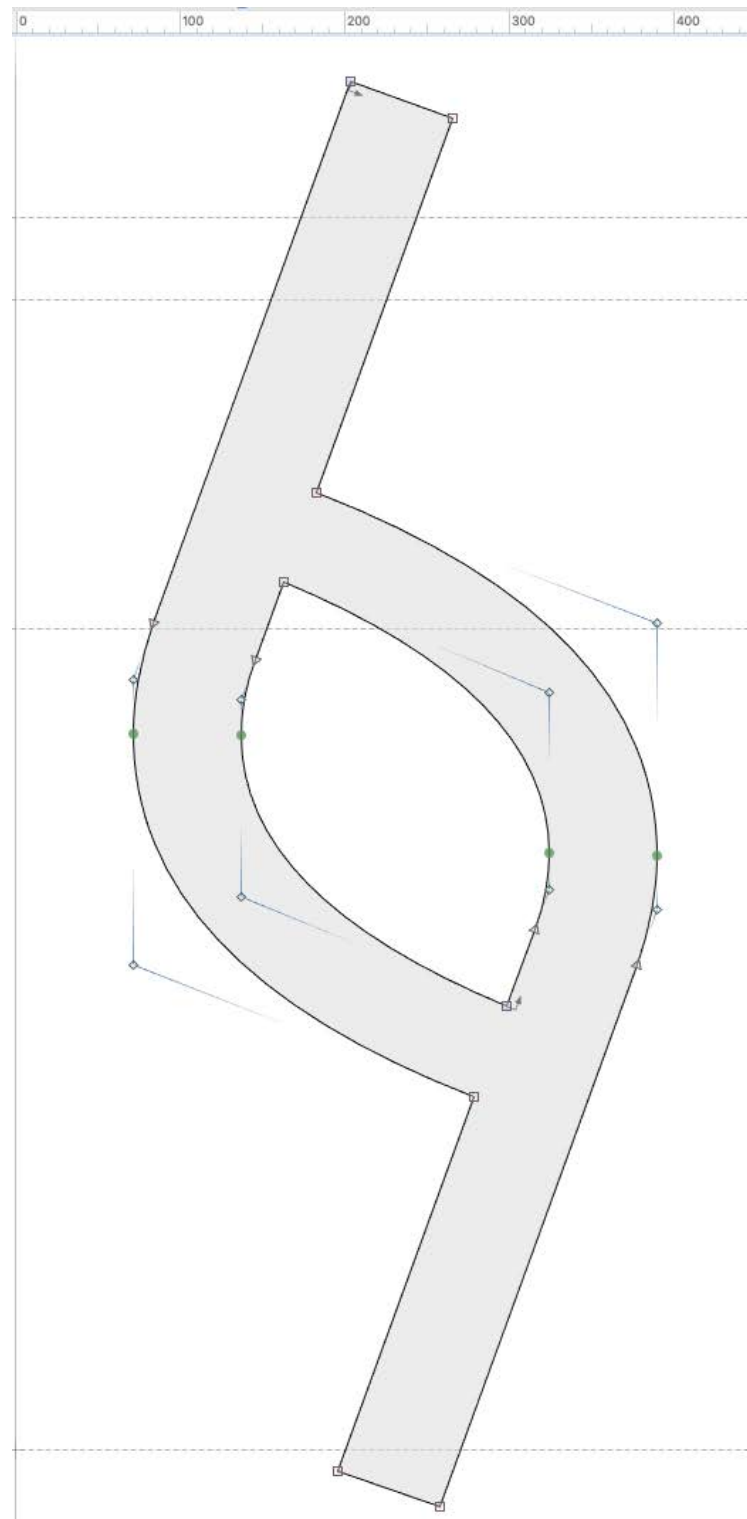
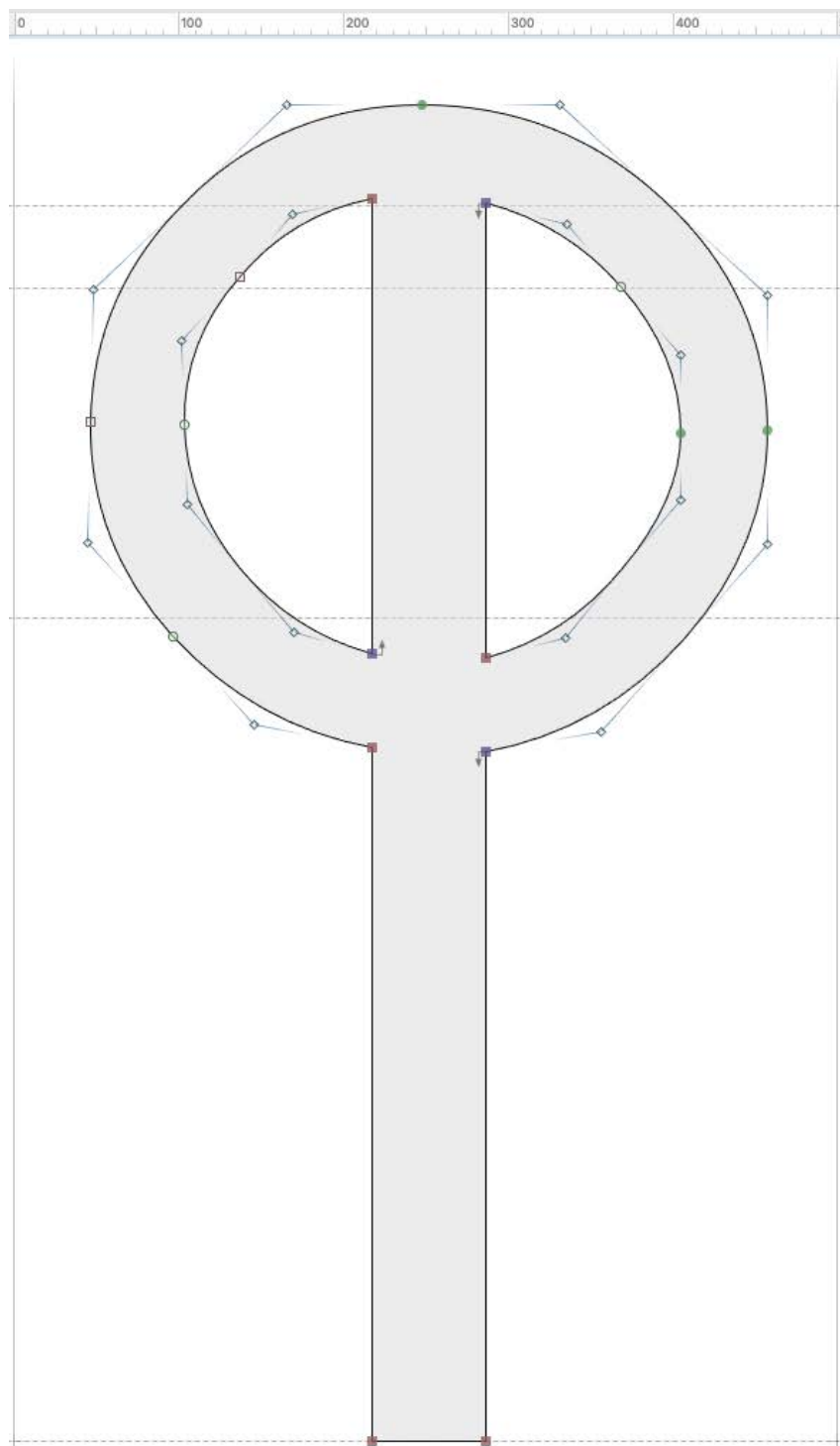
Korleis teikne runene?

Mange av runene er svært enkle, og kan teiknast med berre nokre få punkt.

Dette er runa for **i**, og ein variant av runa for **e**, begge frå den eldre futharken.

Korleis teikne runene?

Andre er meir krevjande, slike som desse variantane, den eine av runa for **m** og den andre av runa for **j**, begge i den eldre futharken.

Kor mange variantar trengst det?

27E8	27E9	2E0C	2E0D	2E1C	2E1D	2E20	2E21	E116	F400
<	>	\	/	\	/	†	‡		¥
F401	F402	F403	F404	F405	F406	F407	F408	F40C	F410
¥	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F411	F412	F413	F414	F418	F419	F41A	F41D	F41F	F420
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F421	F422	F423	F424	F425	F426	F427	F428	F429	F42A
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F42D	F430	F433	F434	F436	F438	F439	F43A	F43D	F43E
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F43F	F440	F441	F442	F443	F444	F445	F446	F447	F448
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F449	F44A	F44D	F44F	F450	F451	F452	F453	F454	F457
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F458	F459	F45A	F45B	F45D	F45E	F461	F462	F463	F465
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F468	F469	F46C	F46D	F470	F473	F474	F475	F478	F478
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F47C	F480	F481	F482	F483	F484	F485	F486	F487	F489
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F48B	F48C	F48D	F48E	F48F	F492	F493	F494	F495	F496
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔

F498	F499	F49A	F49B	F49C	F49D	F49E	F4A3	F4A4	F4A5
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4A6	F4A8	F4A9	F4AA	F4AB	F4AC	F4B0	F4B1	F4B2	F4B6
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4B7	F4B8	F4B9	F4BC	F4C0	F4C1	F4C2	F4C5	F4C6	F4C7
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4C8	F4C9	F4CA	F4CB	F4D0	F4D1	F4D3	F4D4	F4D7	F4D8
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4D9	F4DA	F4DD	F4DF	F4E0	F4E1	F4E2	F4E3	F4E4	F4E6
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4E8	F4E9	F4EA	F4EB	F4F0	F4F1	F4F2	F4F3	F4F5	F4F6
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F4F7	F500	F501	F502	F504	F505	F506	F507	F508	F509
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F50A	F50B	F50C	F50E	F510	F511	F513	F514	F515	F516
℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔	℔
F520	F521	F522	F523	F524	F528	F529	F530	F531	F532
;	;	;	;	;	;	;	.	.	.

Her er rundt 160 reelle variantar, og dertil kjem 81 runer i standarden.

Retningslinjer for koding

Menota Handbook 4.0 β

Guidelines for the electronic encoding of
Medieval Nordic primary sources

[Menota main page](#)

[List of contents](#)

Contents

- [18.1 Introduction](#)
- [18.2 A brief overview of younger Norwegian runes](#)
- [18.3 Transcription rules](#)
- [18.4 Header](#)
- [18.5 Text: front, body and back](#)
- [18.6 Typology and naming of runic characters](#)
- [18.7 Example file](#)
- [18.8 Bibliographical references](#)

Ch. 18. Runic inscriptions

Version 4.0 beta

by Odd Einar Haugen

18.1 Introduction

This chapter deals with the encoding of runic inscriptions. It is based on the selection of runes in the Unicode Runic block, 16A0–16F0. The author is well aware of the criticism levelled against the Unicode Runic block, but one should not underestimate the fact that this is an official standard which will be used by scholars all over the world. For the purpose of encoding runic inscriptions, the selection of runes and their corresponding codepoints in this block should be used whenever possible. This will make it much easier with file sharing and database construction.

Retningslinjer for koding

Glyph	Translit.	Encoding	Code point	Menota descriptive name
ƿ	f	fGE	16A0	GENERAL RUNE F
Ʊ	u	uGE	16A2	GENERAL RUNE U
þ	þ	thGE	16A6	GENERAL RUNE THORN
ǿ	o	oYG	16AE	YOUNGER RUNE O
ᚱ	r	rGE	16B1	GENERAL RUNE R
ᚷ	k	kYG	16B4	YOUNGER RUNE K

For å kunne kode innskriftene må ein teikne kvar rune i eit fontredigeringsprogram (FontLab), bestemme seg for translitterering, for entitet til bruk i XML-fila, for eit heksadesimalt kodepunkt til referanse, og for ein omtale.

Runekatalogen

2:7

Menotas runekatalog

Signature	Inscription	Main Editor(s)	Annotation	H	Version	Date	Lang.
A 53	A 53 : Eik rectory, Sokndal, Rogaland	Aslak Liestøl	Sebastian Pohland	H	0.9	c. 1000-1050	nor
A 74	A 74 : Lom stave church, Lom, Innlandet	Terje Spurkland	Saskia Jamie Cowan	H	0.9	c. 1190-1250	nor
A 104	A 104 : Bø the Old Church, Midt-Telemark, Vestfold og Telemark	Unknown Unknown	Ganna Vlasova	H	0.8	c. 1100 - 1500	nor
B 88	B 88 : Bryggen, Bergen, Vestland	Karin Fjellhammer	Anika Stoll	H	0.9	1335	nor
. . .							
N 386	N 386 : Stedje church, Sogndal, Vestland	Magnus Olsen, Aslak Liestøl	Sebastian Pohland	H	0.9	c. 1030-1066	nor

Runekatalogen har vore oppbygd i år og tel no nesten 100 innskrifter.

Her skal vi sjå på ei av innskriftene, N 386 (Stedje i Sogndal).

Menotas runekatalog

Signum: N 386 || **Sted:** Stedje, Sogndal, Vestland || **Kart:** Lenke kommer her || **Datering:** ca. 1030–1066
Materiale: Stein || **Status:** Bevart på stedet || **Utgave:** NIyR IV: 193–197 || **SamNord:** N 386

Innskriften befinner seg på en 2 m høy stein som ennå står på stedet. Runene er mellom 9 og 17 cm i høyde og kan dateres etter Olav den helliges og før Olav kyrres styre ifølge Magnus Olsen. Jf. NlYR IV: 195-197.

Transkripsjon, translitterering og normalisering av innskrifta

[illegible]

1 olafr kunukr skaut mili stæina þe[s]a

1 Ólafr konungur skaut milli steina þe[ss]a.

Oversettelse til norsk

Kong Olav skjøt mellom disse steinene.

Morfologisk annotasjon

1 Ólafr konungur skjóti milli þessara steina.

1 olافر kunukr s

1 Ólafr konung

Oversettelse til

Kong Olav skjøt n

Oversettelse til

King Ólafr shot between those stones.

Features:

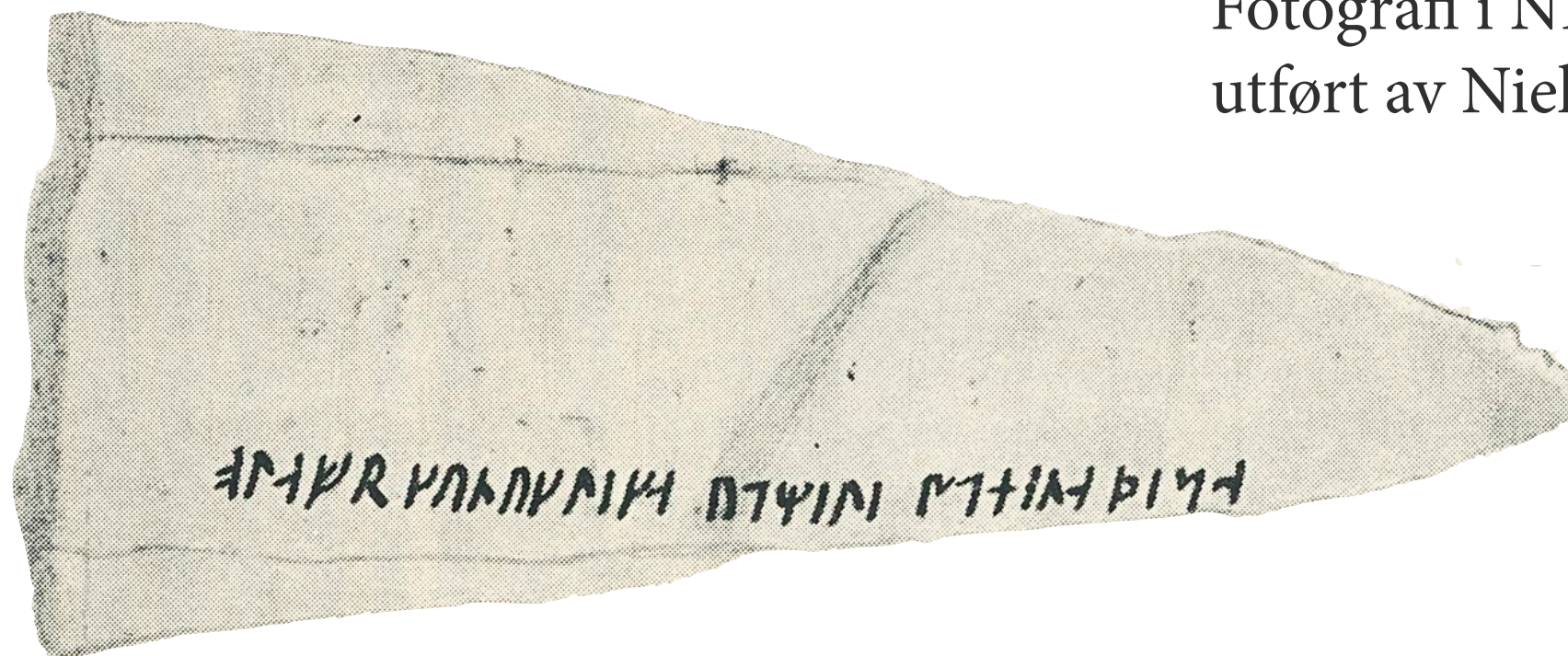
- norm: skaut
- dipl: skaut
- facs: 'P1N1
- lemma: skjóta
- msa: xVB fF tPT mIN p3 nS vA iST
- pos: verb
- features: fin. pret. ind. 3. sg. act. strong
- language: non
- reference: 1r 1
- document: N386

Her har brukaren klikka på ordet **skaut** for å få vite oppslagform (*lemma*) og grammatisk form (*features*).

Slik såg steinen ut før 2012

Fotografi i NlyR, og avteikning utført av Niels Paaske i 1626.

Men så kom det så mykje snø i 2013 ...

... og då vart toppen av steinen knekt då dei lasta opp snø frå parkeringsplassen.

Og slik i ei avteikning frå 2021

Avteikning utført av Saskia Cowan 22. november 2021.

Transkribert, translitterert, normalisert

[illegible]

olafr kunukr skaut milli stæina þe[s]a

Ólafr konungr skaut milli steina þessa

Bryggen i Bergen

3:7

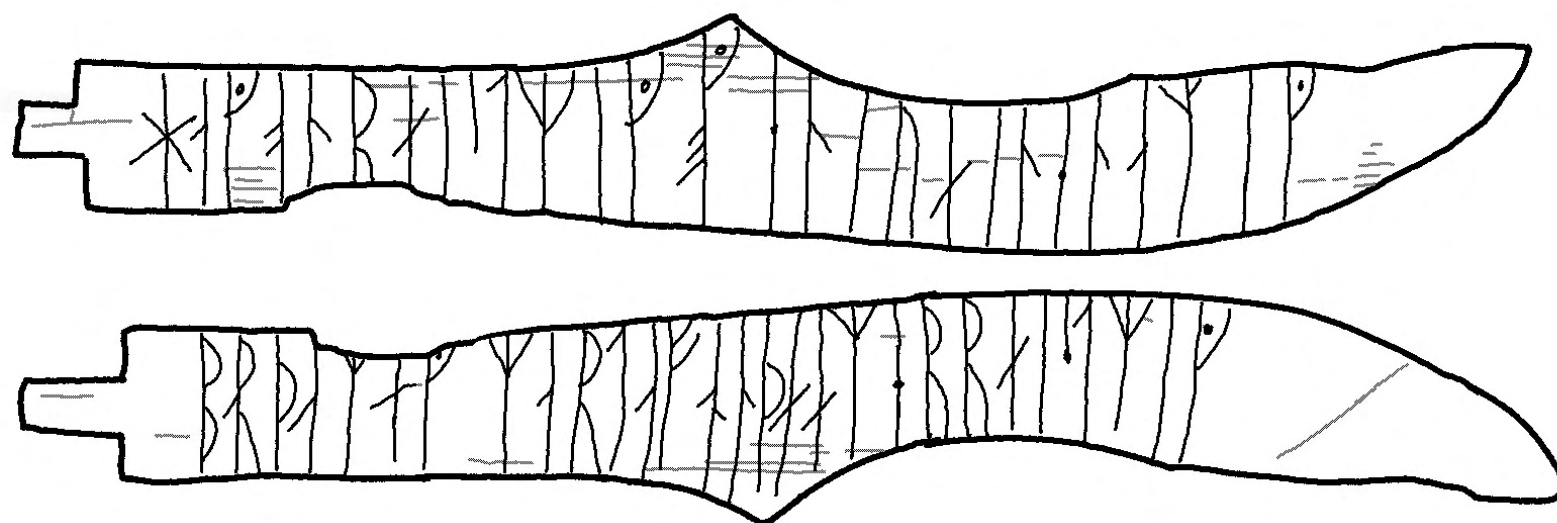
N 291 (Bergen)

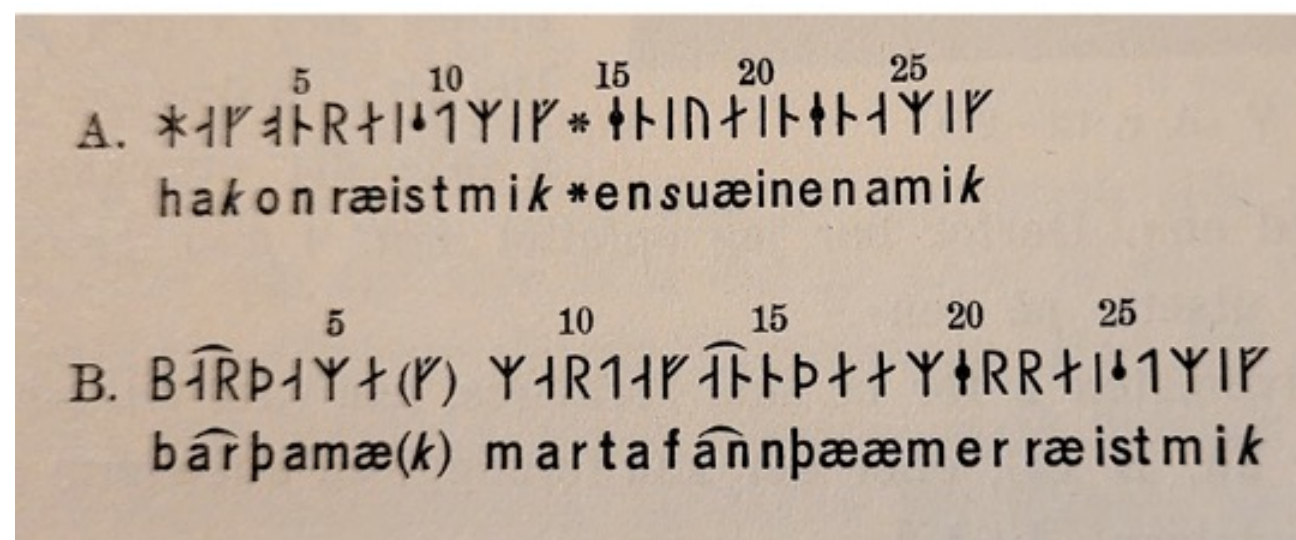
N 291 er ristet på begge sider av en trekniv, trolig i bøk.

Fotografi ved Aslak
Liestøl, publisert i
NIyR bd. 4 (1957)

Avtegning ved Tonje
Waldersnes (2021)

Transkripsjon og
translitterering av
innskriften i NIyR

N 291 (Bergen)

Normalisert
gjengivelse og
oversettelse av
innskriften:

Hákon reist mik, en sveinninn á mik.
Bárðr á mik. Mart at fann (ha)nn þeim er reist
mik.

Håkon ristet meg, men 'sveinen' eier meg.
Bård eier meg. Meget fant han å utsette på
den som ristet meg.

Kunsten å teikne av

4:7

Vi byrjar med gjenstanden

Foto: Christer Hamp

Innskrift B 192.

Utgjeven i Menotas
runekatalog ved Tobias
Scharling-Dahl.

፲፱፻፳፱ . ሆ . ሦ፲፭፻፶፱

slikā ūilta ek mina sem pu est

Slíka vilda ek mína sem þú est.

Jeg ville ønske at min var præcis som du er.

Framgangsmåten

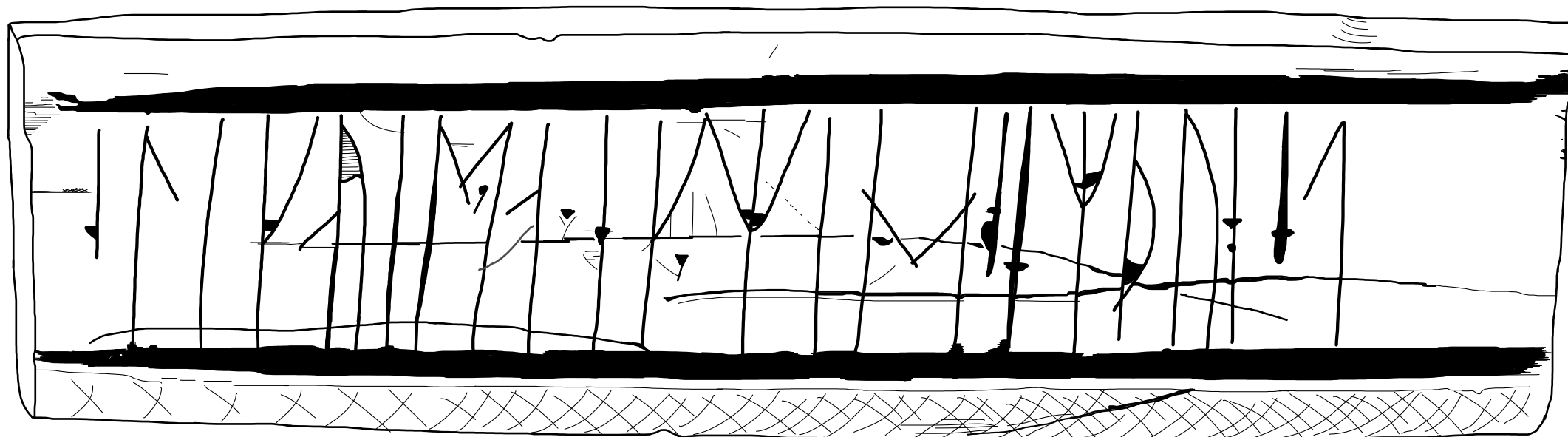

Her har eg rissa opp runene på fotografiet. Men eg var i tvil om opprissinga av den siste runa.

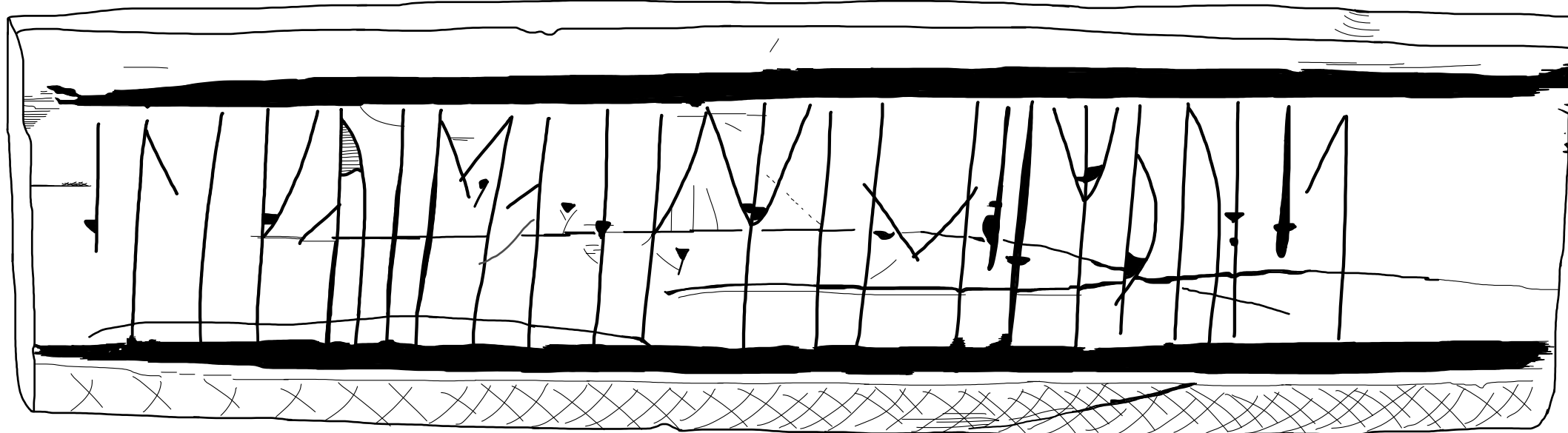
Er det 1 a eller 1 o?

Etter å ha sett nøyare på fotografiet kom eg til at det opphavleg berre var *ein* kvist på runa, og at det såleis måtte vere ein 1 a.

Resultatet

Resultatet

[illegible]

slikā ūilta ek mina sem pu est

Slíka vilda ek mína sem þú est.

Jeg ville ønske at min var præcis som du er.

Binderuner

5:7

Ligaturer i latinskrift

Ææ Ææ

Œœ Œœ

f + s → ß

l + z → ſz

f + ð → ƒð

Fra moderne norsk og dansk kjenner vi ligaturen æ av a + e, og fra fransk œ av o + e. Bokstaven w er egentlig en ligatur av uu. I eksempelet ovenfor ser vi hvordan den “skarpe” ß (Eszett) på tysk kan være sammensatt.

Binderuner — som oftest av to runer

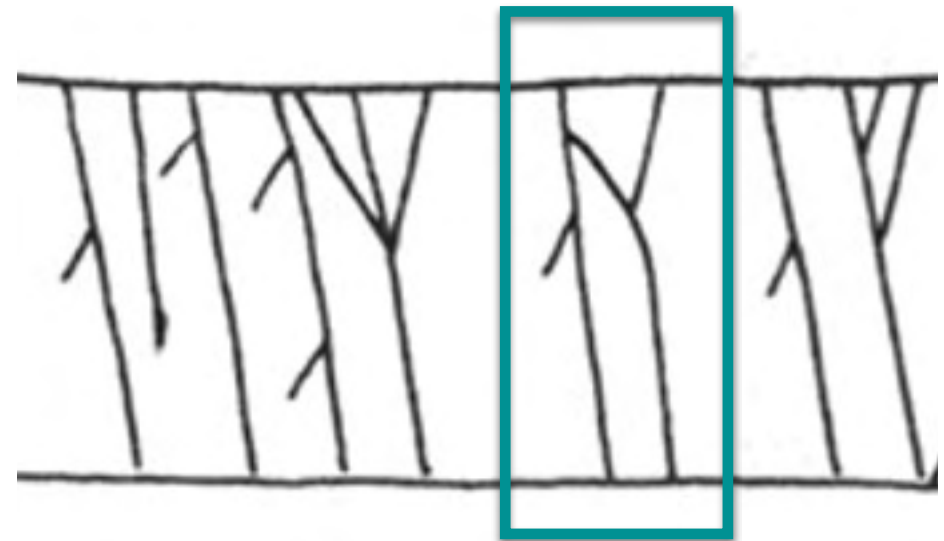
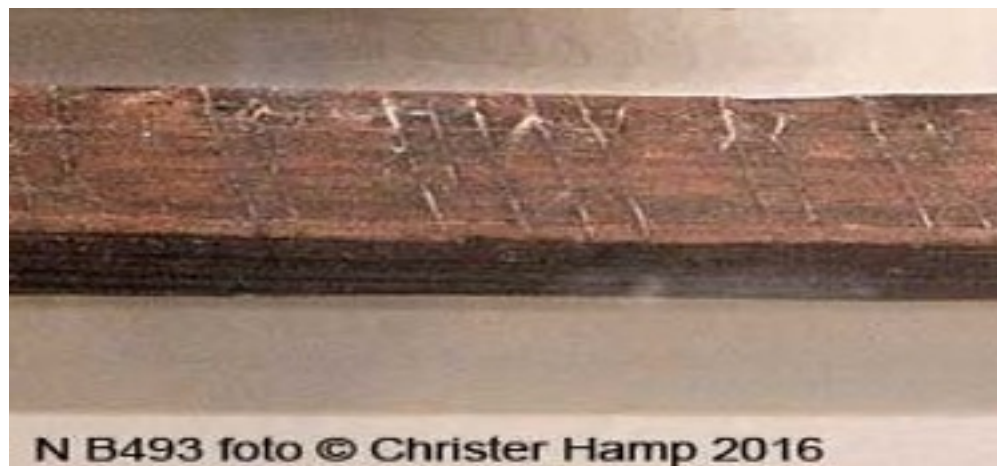
1 + 2

Den midterste runen er en binderune som utnytter den felles staven mellom 1 **a** og 2 **u**, slik at man kunne spare plass (og tid under ristingen).

Det er det samme prinsippet som man kjenner fra ligaturene i latinskrift. De blir gjerne beskrevet ved at de har “a common downstroke”, slik vi tydelig ser i **A + E = Æ**.

På samme måte utnytter binderunene en felles hovedstav.

En binderune av tre runer

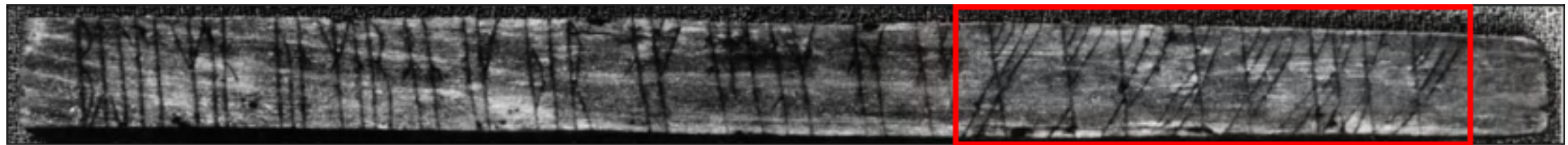
Her er det en binderune som er oppbygd av ᚠ **a** , ᚢ **u** og ᚔ **k**.

Den skal leses som **auk**, en eldre form for konjunksjonen *ok* 'og'.

Lønruner

6:7

B 493 — Gullskoen på Bryggen

På slutten av denne innskrifta er det 9 lønnruner (innramma i raudt).

Det yngre runealfabetet

ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚩ	ᚱ	ᚷ
f	u	p	o	r	k

ᚹ	ᚰ	ᚱ	ᚴ	ᚵ
h	n	i	a	s

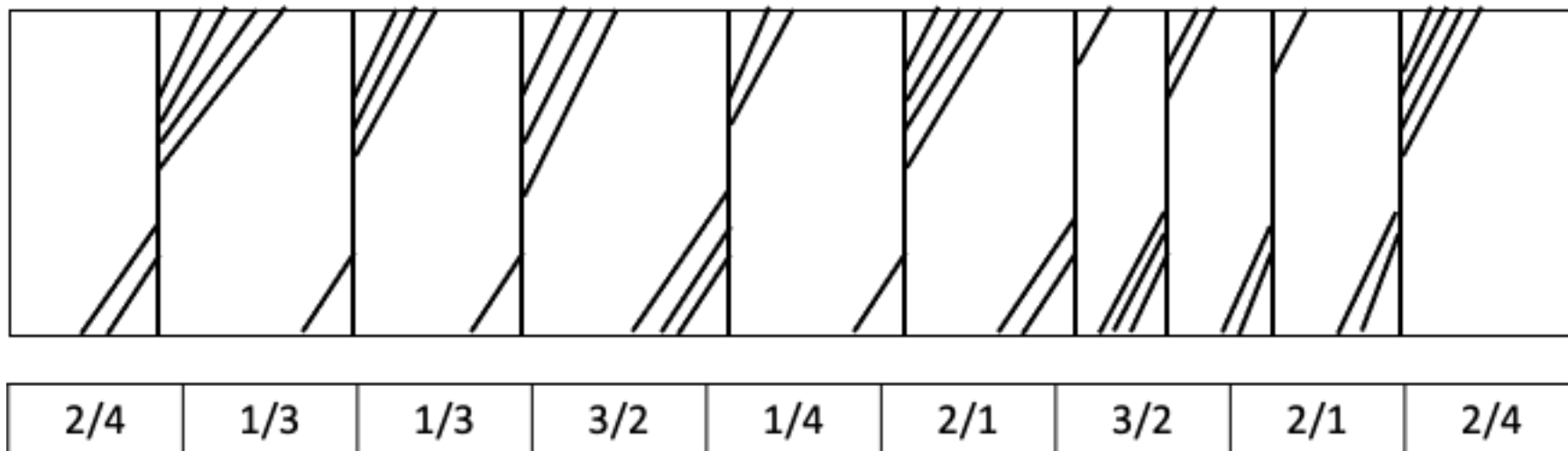
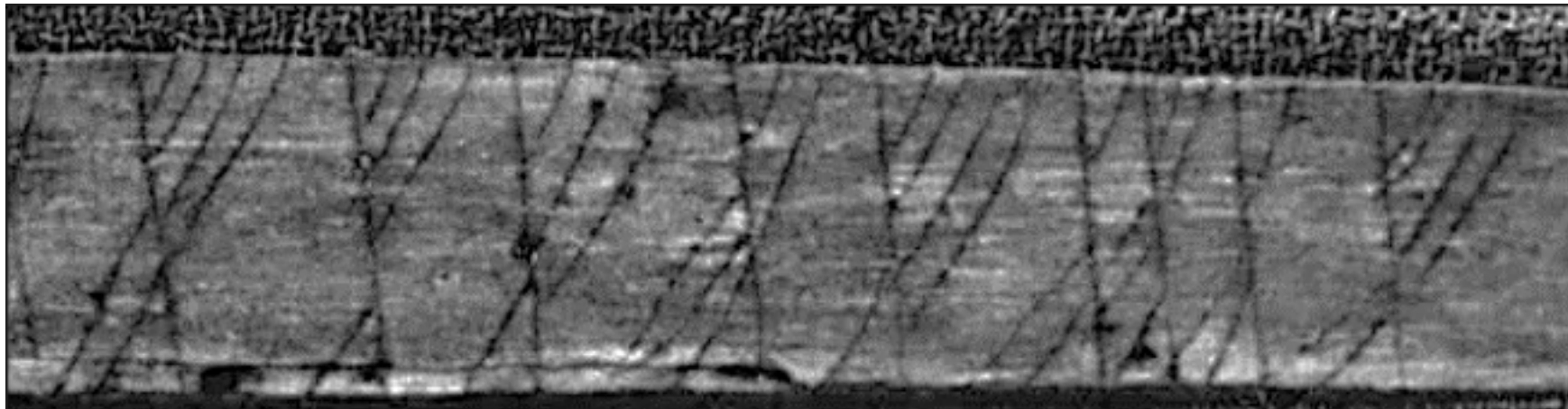
ᚹ	ᚰ	ᚱ	ᚴ	ᚵ
t	b	m	l	y

Det yngre runealfabetet var delt i tre ætter, som vist i denne oppstillinga.

Innanfor kvar ætt kunne ein gje runa eit nummer, frå 1 til 6 i den første ætta og frå 1 til 5 i dei to neste ættene.

Her er runealfabetet vist i ei form som ein gjerne kallar dei yngre norske runene, slik dei var i bruk på 1000-talet. Då hadde runa ᚩ fått lydverdien **o** (tidlegare **ǫ**), og runa ᚵ lydverdien **y** (tidlegare **ʀ**).

Oppbygginga av lønnrunene

Til venstre for streken: nummeret av ætta (1–3).

Til høgre for streken: nummeret innanfor ætta (1–6).

Dechiffring

	1. rune	2. rune	3. rune	4. rune	5. rune	6. rune
3. ætt	ƿ f	ᚢ u	ᛞ ᛞ	ᚩ o	ᚱ r	ᚿ k
2. ætt	* h	ᚦ n	ᚪ i	ᚩ a	ᚱ s	
1. ætt	ᚦ t	ᛞ b	ᚿ m	ᚦ l	ᚿ y	

2/4	1/3	1/3	3/2	1/4	2/1	3/2	2/1	2/4
a	m	m	u	l	h	u	h	a
	l	l		m				

Det er vanskeleg å få meining i **ammulhuha**, men **allum huha** svarar til normalisert *ollum huga* ‘all (min) hug’. I så fall byggjer denne innskrifta på ei runerekkje der ᚿ **m** og ᚦ **l** har bytt plass.

B 493 i Menotas runekatalog

B A I I Y I T N T Y I R T I P T I R I P T I ' 1 T Y T I N Y T P 2|4 1|3 1|3 3|2 1|4 2|1 3|2 2|1 2|4

bylli min un mir an ik þir af astom aúk af allum huha

Byrli minn! Unn mér! Ann ek þér af ástum ok af ǫllum huga.

Min skjenkesvein/kjære! Elsk meg!

Eg elsker deg av heile mitt hjarte og med all min hug.

Frå utgåva til Tonje H. Waldersnes, med støtte i Runor-databasen og arbeid av James E. Knirk og K. Jonas Nordby.

Kva no?

7:7

Det går seint på Bryggen

Det er rundt 1400 norske innskrifter med dei yngre runene. Langt frå alle er det råd å få noka meining i, og nokre er skuffande korte. Men mange hundre har stor kulturell og språkhistorisk verdi.

Noko over 680 av desse innskriftene er frå Bryggen i Bergen. Dei kom til etter utgravingane tok til på 1960-talet.

Førebels har det kome eitt todelt band i NIyR med innskrifter frå Bryggen: det første (ved Aslak Liestøl) dekkjer innskriftene på latin og det andre forretningsbrev og eigarmerke (ved Ingrid Sanness Johnsen), til saman 70 innskrifter (N 603 – N 673).

Det vil seie at det er over 600 innskrifter frå Bryggen som enno ikkje har fått ei samla utgjeving.

Og så takkar vi for oss

Frå venstre:
Tonje H. Waldersnes,
Ekaterina Vybornova,
Sebastian Pohland,
Saskia Cowan,
Odd Einar Haugen,
Olga Kalinovskaia.

... men heilt til siste nokre adresser

Den fellesnordiske databasen **Runor**

<https://app.raa.se/open/runor/search>

Tips: Skriv signa som **N 386** (i NIyR) eller **N B493** (for Bryggen)

Menotas runekatalog

<https://clarino.uib.no/menota-rune/catalogue>

Retningslinjer for koding av runeinnskifter i XML

https://www.menota.org/HB4_ch18.xml